

วิเคราะห์การผจญมารเชิงธรรมาธิษฐานของพระโพธิสัตว์
ตามแนวคัมภีร์มหาวัสตอวาทาน

Analyzed Bodhisattva's Hypothetical Devil Adventures According
to The Mahavastu Avadana Scriptures

วรารัตน์ พัฒนวรเศรษฐ์

Wararat Pattanaworasate

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Mahamakut Buddhist University, Thailand

Email: originalpatta@gmail.com

Received January 19, 2021; Revised March 23, 2021; Accepted May 10, 2021

บทคัดย่อ

บทความวิชาการครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ วิเคราะห์การผจญมารเชิงธรรมาธิษฐานของพระโพธิสัตว์ตามแนวคัมภีร์มหาวัสตอวาทาน ซึ่งคัมภีร์มหาวัสตอวาทานนี้เป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาของนิกายโลโกตตรวาทที่มีมีความสำคัญ แต่ในประเทศไทยยังไม่เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายเท่าใด ในคัมภีร์มหาวัสตอวาทาน เล่ม 2 ได้มีการพรรณนากล่าวถึงการผจญมารของพระโพธิสัตว์จนกระทั่งพญามารได้พ่ายแพ้ให้แก่พระโพธิสัตว์ กล่าวได้ว่า เมื่อศึกษาคัมภีร์เล่มนี้แล้วก็จะพบว่า พระโพธิสัตว์นั้นได้ใช้ปารมิตา 6 ได้แก่ ทาน ศีล กษานติ วีรย ฌยาน และปรัชญาปารมิตา ในการต่อสู้กับมารซึ่งก็คือเครื่องขวางกั้นแห่งความดีจนได้รับชัยชนะ อันเป็นแนวทางปฏิบัติแก่ผู้ที่สนใจเพื่อนำไปพัฒนาสืบต่อไป

คำสำคัญ: คัมภีร์มหาวัสตอวาทาน; การผจญมารเชิงธรรมาธิษฐาน; การผจญมารของพระโพธิสัตว์

Abstract

This academic article aimed to analyze Bodhisattva's hypothetical devil adventures according to the Mahavastu Avadana scriptures. The Mahavastu Avadana scriptures are the Buddhist scriptures of the Lokottaravath sect that are important but how widely in Thailand is not yet known. In the Mahavastu Avadana book, Volume 2, there is a description of the Bodhisattva's devil adventures until the devil is defeated to the Bodhisattva. In other words, after studying this

book, the Bodhisattva used the Parmita 6, precept, giving, patience, determination, and wisdom in the fight against the devil, which is the barrier of good to victory. Which is a practice for those who care for further development.

Keywords: Mahavastu Avadana; An Adventurous Devil Adventure; Bodhisattva's Devil Adventure

บทนำ

หลังการทำสังคายนาครั้งที่ 2 ได้ประมาณ 100 ปี ได้มีนิกายต่าง ๆ เกิดขึ้นในพุทธศาสนา มากมาย โดยมีสาเหตุมาจากข้อขัดแย้ง 2 ประการ คือ เพราะการปฏิบัติพระวินัยไม่ทัดเทียมเสมอกัน ที่เรียกว่าความวิบัติแห่งศีลสามัญญตา และเพราะทัศนคติในเรื่องของหลักธรรมซึ่งได้อธิบายไม่ตรงกันที่ เรียกว่าความวิบัติแห่งทิวฐิสสามัญญตา (อภิชาต โภธิประสิทธิ์ศาสตร์, 2539) อาจกล่าวได้ว่าเกิดจากความเข้าใจที่แตกต่างกันแล้วนำไปสู่การปฏิบัติที่ต่างกันกันออกไป และในยุคเดียวกันนั้นก็มีภิกษุรูปหนึ่งในกลุ่มมหาสังฆิกะชื่อมหาเทวะ ได้อวดอ้างตนว่าเป็นพระอรหันต์กระทำความผิดหลายอย่างจึงได้สร้าง เหตุผลต่าง ๆ เพื่อกลบเกลื่อนความผิดนั้น ๆ ของตน จนกลายเป็นประเด็นสำคัญในการเปลี่ยนอุดมคติ จากคำสอนเดิมไปอย่างชัดเจนและนำไปสู่การแยกนิกายทางพุทธศาสนาเป็นนิกายต่าง ๆ ในสมัยต่อมา ต่อมาภิกษุในนิกายโลโกตตรวาทิน (พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, 2548) ซึ่งเป็นกึ่งหรือนิกายที่แยก มาจากนิกายมหาสังฆิกะ เมื่อหากยังเผยแพร่คำสอนเรื่องพระอรหันต์คงไม่ได้ผล จึงปรับเปลี่ยนเป็น แนวทางในการเผยแพร่คำสอนของตน คือเปลี่ยนจากเดิมที่มุ่งสู่อุดมคติแห่งพระอรหันต์ซึ่งยังเป็นภาวะ ไม่แน่นอน มีเงื่อนไข มีข้อจำกัดหรือมีข้อบกพร่องมากมายตามความเห็นของพระมหาเทวะไปสู่อุดมคติ แห่งพุทธะได้ และได้ประพันธ์คัมภีร์หนึ่งขึ้นมาโดยใช้ชื่อคัมภีร์ว่า มหาวัสตุอวทาน เพื่อเชิดชูพุทธภาวะ ซึ่งถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้อยู่เหนือโลกไม่แปดเปื้อนในกระแสแห่งโลก เป็นอนันตกาลเป็นต้น แต่ใน เนื้อหาจะเพิ่มคำว่า ศรี นำหน้าด้วยซึ่งในสมัยนั้นคงจะเป็นคำที่นิยมใช้เพื่อจะยกย่องสรรเสริญ จึงได้ เรียกว่า ศรีมหาวัสตุอวทาน แต่โดยทั่วไปมักจะนิยมเรียกว่า คัมภีร์มหาวัสตุ

สำหรับเนื้อหาที่อยู่ในคัมภีร์มหาวัสตุอวทานที่นำมานั้นเป็นฉบับที่มีการแปรจากต้นฉบับภาษา สันสกฤต โดย รศ.ดร. สำเนียง เลื่อมใส ซึ่งมีเนื้อหาคล้ายกับนิทานกถาของเถรวาท (Bapat, 1956) ซึ่ง ได้กล่าวถึงพระจริยาวัตร การบำเพ็ญบารมีมากมายของพระโพธิสัตว์ในชาติต่าง ๆ ก่อนที่จะมาตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้า โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ตอน ซึ่งตอนที่ผู้เขียนได้นำมาคือ มหาวัสตุอวทาน เล่ม 2 โดยเนื้อหาได้กล่าวถึง ตั้งแต่ตอนเริ่มเป็นสันดุสิตเทพบุตร โพธิสัตว์อยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงลงมา ประสูติในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา อสิตตาสเข้าเฝ้า ทรงได้รับขนานพระนาม ทรงศึกษา ศิลปวิทยาการต่าง ๆ ทรงอภิเษกสมรสได้พระกุมาร เสด็จออกผนวชเรื่อยมาจนถึงประทับ ณ โพธิบัลลังก์ การชนะมาร และได้ตรัสรู้หลุดตรัสมาสัมโพธิญาณ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต),

2551) จากเนื้อหาของคัมภีร์มหาวัสตุดวาทาน เล่ม 2 ผู้เขียนสนใจนำเสนอในส่วนของการผจญมาร โดยเริ่มตั้งแต่การผจญมารของพระโพธิสัตว์จนถึงความพ่ายแพ้ของพญามาร มารในที่นี้คือสิ่งที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากคุณความดี, สิ่งทีล้างผลาญคุณความดี, ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางบุคคลมิให้บรรลุผลสำเร็จอันดีงาม การวิเคราะห์การผจญมารเชิงธรรมมาชิสฐานของพระโพธิสัตว์ตามแนวคัมภีร์มหาวัสตุดวาทานเพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้สนใจศึกษาเนื้อหาในส่วนนี้ หรือเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาคัมภีร์วัสตุดวาทานแก่ผู้สนใจสืบต่อไป

คัมภีร์มหาวัสตุดวาทาน

มหาวัสตุดถือเป็นคัมภีร์พุทธประวัติที่เก่าแก่ที่สุด ได้ชื่อว่าเป็นวินัยปิฎกของนิกายโลโกตตรวาทิน แต่เนื้อหาเป็นไปต่างจากวินัยปิฎกทั่วไป คือมีเนื้อหาส่วนมากคล้ายกับบางสูตรในสุดตันตปิฎก นอกจากนี้ยังมีนิทานบางเรื่องคล้ายชาดกอีกด้วย

ในบรรดาคัมภีร์พระพุทธรศาสนาทั้งหลาย พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีอันเป็นคัมภีร์หลักของเถรวาทนับเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุด สมบูรณ์ที่สุด โดยเหตุนี้คัมภีร์พระพุทธรศาสนาเล่มอื่น ๆ ที่ไม่ปรากฏชื่อ ไม่ว่าจะเป็ภาษาใดล้วนแต่งขึ้นภายหลัง และหากมีเนื้อหาหรือข้อความไปคล้ายกับเนื้อหาความในคัมภีร์พระไตรปิฎกตอนใดก็ตาม ก็น่าจะเชื่อได้ว่าคัมภีร์เล่มนั้นได้เนื้อหาความไปจากพระไตรปิฎก ส่วนที่ผิดเพี้ยนหรือต่างกัันก็น่าจะเนื่องด้วยมีการปรับปรุงหรือประยุกต์ให้เหมาะสม (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2526) คัมภีร์มหาวัสตุนี้ก็เช่นเดียวกัน สามารถเชื่อในเบื้องต้นได้ว่า มีเค้าโครงเรื่องหรือเนื้อหา เนื้อความมาจากวินัยปิฎก หรือยังคงมีเนื้อความบางส่วน บางตอนที่อ้างอิงในพระไตรปิฎก แล้วนำมาประยุกต์ปรับให้เป็นคัมภีร์ของฝ่ายมหายาน

คัมภีร์มหาวัสตุดถือเป็นคัมภีร์วินัยปิฎกของนิกายโลโกตตรวาทิน ซึ่งในข้อนี้อาจชวนให้เกิดข้อสงสัยว่า เมื่อกล่าวว่าเป็นวินัยปิฎก แต่เนื้อหาภายในกลับไม่มีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการบัญญัติสิกขาบทหรือข้อห้ามต่าง ๆ เลย มีเพียงแต่เนื้อหาเรื่องราวที่คล้ายกับชาดก เรื่องเล่า นิทานหรือตำนานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับข้อปฏิบัติหรือจริยาวัตรพระโพธิสัตว์ซึ่งเมื่อเสวยพระชาตินั้น ๆ ได้บำเพ็ญบารมีมากมาย หากเปรียบเทียบกับเถรวาทแล้วอาจเท่ากับพระสุดตันตปิฎกเท่านั้น หากดูความหมายของวินัยแล้วอาจหมายถึงการประพฤติปฏิบัติก็ได้ อาจหมายถึงการฝึกฝนหรือสั่งสอนก็ได้ ทำให้นิกายโลโกตตรวาทินแล้วคำว่าวินัยจึงไม่ได้หมายถึงข้อห้ามหรือข้อบัญญัติเพียงเท่านั้น แต่ว่าหมายถึงการฝึกฝนและสั่งสอนทั้งตนเองและบรรดาเวไนยสัตว์เหล่าอื่นของพระโพธิสัตว์ที่อยู่ในรูปของการประพฤติหรือจริยาวัตร นั่นก็คือการบำเพ็ญบารมีในชาติต่าง ๆ นั่นเอง

สำหรับผู้ประพันธ์นั้นผู้ที่ศึกษาหลายท่านได้ศึกษาสืบค้นเกี่ยวกับคัมภีร์มหาวัสตุนี้พอจะสันนิษฐานได้ว่า ฤษีผู้เป็นนักปราชญ์ในนิกายโลโกตตรวาทิน ซึ่งตั้งสำนักอยู่ในมัธยมประเทศทางตอนเหนือของอินเดียระหว่างภูเขาคิมาลัยกับภูเขาวินทยะ (Nariman, 1992) ได้เป็นผู้ประพันธ์คัมภีร์มหาวัสตุนี้ เพราะคัมภีร์นี้มีเนื้อหามากและใช้เวลาหลายร้อยปีในการประพันธ์ จึงเป็นไปได้ว่าคัมภีร์ฉบับนี้ถูกประพันธ์และเรียบเรียงขึ้นโดยคณะบุคคล ไม่ใช่การประพันธ์ของบุคคลเพียงคนเดียว (Jones, 1983)

ภาษาที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้ในการประพันธ์คัมภีร์มหาวัสตุนี้ คือใช้ภาษาสันสกฤตอันเป็นภาษาถิ่น ซึ่งที่นิยมพูดกันทางตอนเหนือของอินเดียในสมัยนั้น อันเป็นสมัยแห่งการถือกำเนิดขึ้นแห่งคัมภีร์คือราว พ.ศ. 200 เพราะเป็นภาษาที่ใช้บันทึกเรื่องราวทางพุทธศาสนาจึงเรียกว่า สันสกฤตแบบพุทธ หรือจะเรียกว่า สันสกฤตแบบผสม หรือสันสกฤตพันทางก็ได้เช่นเดียวกัน ที่เรียกเช่นนั้นก็เพราะว่า ในการประพันธ์คัมภีร์นี้ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นหลัก บางตอนก็เป็นภาษาปรากฤตด้วยประกอบกันไป เมื่อแนวคำสอนและคัมภีร์มหาวัสตุของนิกายโลโกตตรวาทินี้ได้แพร่หลายเป็นที่ยอมรับนับถือทั่วไป คัมภีร์นี้จึงถูกแปลเป็นภาษาต่าง ๆ คือ บาลี สิงหล ส่วนที่แพร่หลายทางตอนเหนือของอินเดียก็ถูกแปลเป็นภาษาต่าง ๆ เช่นกันคือ ทิเบต คัมภีร์มหาวัสตุฉบับภาษาจีนนั้น นักธรรมจาริกจีนชื่อ ฟาเหียน ได้แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนเมื่อประมาณ พ.ศ. 900 ปัจจุบันยังคงมีอยู่ ส่วนฉบับอื่น ๆ ไม่ปรากฏว่ายังมีอยู่หรือบางที่อาจสูญหายไปตามกาลเวลา ส่วนในฉบับภาษาไทยนั้นได้แปลโดย รศ.ดร. สำเนียง เลื่อมใส ซึ่งได้ใช้ต้นฉบับภาษาสันสกฤตที่ ดร. ราชาโควินทะ บาสัก (Radhagovinda Basak) เป็นบรรณาธิการ ซึ่งจัดพิมพ์โดย Calcutta Sanskrit College, Calcutta เมื่อปี พ.ศ. 2508 โดยเบื้องต้นได้ปริวรรตต้นฉบับจากอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทยก่อน แล้วจึงแปลเนื้อเรื่องทั้งหมดโดยไม่ได้ตัดทอนข้อความใด ๆ เลย

แม้คัมภีร์นี้จะจัดเป็นพระวินัยปิฎกของนิกายโลโกตตรวาท แต่เนื้อหาโดยรวมก็เน้นการเล่าชีวประวัติของพระพุทธเจ้า ต้นฉบับคัมภีร์มหาวัสตุอวทานมี 3 เล่ม ในเล่มที่ 1 กล่าวถึงนรก ความทุกข์ในนรก และข้อปฏิบัติให้ถึงความเป็นพระพุทธเจ้า เล่าเรื่องสมัยที่พระพุทธเจ้ายังเป็นพระโพธิสัตว์กำเนิดโลกและมนุษย์พวกแรกจนถึงวงศ์ศากยะ (คล้ายกับทูเรนิทานในนิทานกถา) เล่มที่ 2 กล่าวถึงประวัติของพระกุมารโพธิสัตว์ตั้งแต่ถือปฏิสนธิจนถึงตอนพระโพธิสัตว์ทรงชนะมารและได้ตรัสรู้ (คล้ายอวิทูเรนิทาน) ส่วนเล่มที่ 3 กล่าวถึงการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้า การแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ และมีเรื่องพระสาวกที่เข้ามาขอบรรพชา เช่น พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เป็นต้น (คล้ายสันติเกนิทาน)

สำหรับเนื้อหาที่ผู้เขียนจะนำเสนอต่อไปนั้นเกี่ยวกับการผจญมารของพระโพธิสัตว์ ซึ่งอยู่ในคัมภีร์มหาวัสตุอวทาน เล่ม 2 ที่มีการบรรยายลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้าตามแนวคิดของนิกายโลโกตตรวาทที่ชัดเจนมาก ซึ่งจะเห็นได้จากกรกล่าวถึงความมหัศจรรย์ของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่อยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต พระองค์ก็อยู่ในสภาวะของเทพบุตรที่เปี่ยมล้นด้วยบุญญาธิการ ในยามก้าวลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา และตอนประสูติก็บังเกิดสิ่งมหัศจรรย์มากมาย มีเทวดาหลายโกฏิมาอภิบาลพระมารดาและร่วมเป็นสักขีพยาน ในช่วงพระเยาว์เมื่อพระองค์ทำสมาธิจนได้บรรลุญาณใต้ต้นหว่าก็เป็นที่อัศจรรย์แก่ผู้พบเห็น ครั้นถึงเวลาอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธราพระองค์ก็ได้แสดงความสามารถเหนือคนทั่วไปจนเป็นที่ประจักษ์แก่มหาชนและเชื้อพระวงศ์จำนวนมาก เมื่อทรงออกผนวชเหล่าเทวดาก็เปิดทางให้เสด็จออกจากพระราชวังโดยสะดวก พร้อมทั้งมีเทวดาร่วมแสดงความยินดีกันถ้วนหน้า ในวาระที่ทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุพระโพธิญาณก็มีเทวดานำเครื่องประดับและอัญมณีอันวิจิตรมา

ประดับตกแต่งต้นโพธิ์พฤษภักดิ์ อีกทั้งมีดนตรีทิพย์ขับกล่อม ครั้นเมื่อผจญมารพระองค์ก็สามารถแสดงปาฏิหาริย์ปราบมารนั้นเพียงแค่นี้เสียงกระแอม และเมื่อทรงใช้พระหัตถ์เคาะพื้นปฐพีเท่านั้น พญามารพร้อมทั้งเสนามารก็แตกพ่ายไปโดยง่ายตาย ซึ่งการกล่าวพรรณนาถึงปาฏิหาริย์และความมหัศจรรย์ของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ก็คือลักษณะเด่นของคัมภีร์มหาวัสตุดวาทาน เล่ม 2 นี้ และนอกจากนี้ คัมภีร์มหาวัสตุดวาทาน เล่ม 2 นี้ ยังเป็นแหล่งรวบรวมเรื่องราว ที่บอกเล่าถึงประวัติศาสตร์ ประเพณีและวัฒนธรรม และยังเป็นแหล่งรวมนิทานชาดกโบราณเรื่องต่าง ๆ หลายเรื่องด้วยกัน มีทั้งเรื่องที่คล้ายกับในอรรถกถาชาดกและเรื่องที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งบางเรื่องนั้นก็มีความคล้ายกันใกล้เคียงกันมากบ้างน้อยบ้าง แต่ส่วนใหญ่แล้วโครงเรื่องจะคล้ายกัน แต่ก็มีข้อแตกต่างกันหลายประการ เช่น การแสดงบารมี การตีความ ลักษณะตัวละคร เป็นต้น ชาดกเหล่านี้นอกจากจะให้ความบันเทิงใจแล้วยังมีแง่คิดและคติธรรมแฝงอยู่ทุกเรื่อง ซึ่งเนื้อเรื่องส่วนใหญ่เน้นวิริยะบารมี และปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ เพราะเกี่ยวเนื่องกับการบำเพ็ญเพียรและการใช้ปัญญาเพื่อการตรัสรู้ของพระพุทธองค์นั่นเอง (สำเนียงเลื่อมใส, 2557) ซึ่งผู้เขียนจะได้แสดงให้เห็นในเรื่องของการผจญมารของพระโพธิสัตว์ก็กระทั่งพญามารได้พ่ายแพ้เป็นลำดับต่อไป

การผจญมารเชิงธรรมาธิษฐาน

คำว่า “มาร” ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นลักษณะของมารที่เป็นตัวกิเลสหรือที่เรียกว่า “ธรรมาธิษฐาน” ซึ่งมารก็คือตัวการที่กำจัดหรือคอยขัดขวางไม่ให้คุณคนบรรลุผลสำเร็จอันตั้งงามมีอยู่ 5 ประเภท ได้แก่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2553)

1) กิเลสมาร หมายถึง มารคือกิเลส กิเลสเป็นมารเพราะเป็นตัวกำจัดหรือขัดขวางความดี ทำให้สัตว์ประสบความพินาศทั้งในปัจจุบันและอนาคต

2) ขันธมาร หมายถึง มารคือเบญจขันธ์ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่ถือได้ว่า ขันธ์ 5 เป็นมาร เพราะเป็นสภาพอันปัจจัยปรุงแต่ง มีความขัดแย้งกันเองอยู่ภายใน ไม่นั่นคงทนทาน เป็นภาระในการบริหารทั้งแปรปรวนเสื่อมโทรมไปเพราะชราพยาธิ เป็นต้น ล้วนแต่ตรอนโอกาสให้คุณคนทำกิจหน้าที่ หรือบำเพ็ญคุณความดีได้เต็มตามความต้องการของตน

3) อภิสังขารมาร หมายถึง มารคืออภิสังขาร ที่ถือว่าอภิสังขารเป็นมารนั้น เพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรม นำให้เกิดชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น ขัดขวางมิให้หลุดพ้นไปจากสังสารทุกข์

4) เทวบุตรมาร หมายถึง มารคือเทวบุตร ที่ถือได้ว่าเทวบุตรเหมือนมาร เพราะเป็นนิमितแห่งความขัดข้อง คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้มิให้ล่วงพ้นจากแดนอำนาจครอบงำของตน โดยชักนำให้ห่วงพะวงอยู่กับกามสุข ไม่กล้าตัดสิ้นใจเสียสละออกไปบำเพ็ญคุณความดีที่ยิ่งใหญ่ได้

5) มัจจุมาร หมายถึง มารคือความตาย ที่ถือว่าความตายเป็นมารนั้น เพราะเป็นตัวการตัดโอกาสที่จะก้าวหน้าต่อไปในคุณความดีทั้งหลาย

มารที่เป็นตัวกิเลสหรือแบบธรรมาธิษฐาน หลายพระสูตรที่ได้นำตัวละครที่เรียกว่า “มาร” มาเป็นตัวเปิดฉากในการพูดถึงเรื่องธรรมะเป็นตอน ๆ ไป หรือบางครั้ง มารแสดงบทบาทในลักษณะดล

จิตใจให้คนอื่นคล้อยตาม หรือตกอยู่ในอำนาจครอบงำของตน หรือมารแสดงบทบาทในลักษณะจำแลงตนเป็นคนหรือเป็นสัตว์ชนิดต่าง ๆ หรือบางครั้งแกล้งแสดงตนเป็นเหมือนผู้มีจิตใจเมตตา

การผจญมารของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์เป็นแนวคิดที่ฝ่ายมหายานให้ความสำคัญมาก หมายถึง ผู้ที่มุ่งมั่นปรารถนาบรรลุพุทธภูมิเพราะการเกิดเป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น จึงจะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริงและไม่จำกัด ช่วยเหลือผู้อื่นที่เดือดร้อน อุทิศความดีงามทั้งหลายของตน เพื่อการบรรลุโพธิญาณ (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2546) คติมหายานถือว่าการจะหลุดพ้นได้นั้นบุคคลจะต้องช่วยเหลือคนอื่นให้หลุดพ้นไปพร้อม ๆ กับตน หากกล่าวถึงบทบาทของพระโพธิสัตว์ต่อการผจญมารนั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ให้ความหมายคำว่า “บทบาท” หมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ การที่มนุษย์จะแสดงบทบาทได้ก็ต้อง มีหน้าที่อันเนื่องมาจากสภาพของบุคคลนั้น กล่าวคือ จากคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ 8 ประการ ตามที่กล่าวแล้วนั้น เป็นตัวกำหนดสภาพของพระโพธิสัตว์ให้บังเกิด จึงทำให้พระโพธิสัตว์มีบทบาทสำคัญในพุทธประวัติตอนผจญมาร (สมบัติ สมศรีพลอย, 2561) ดังนี้

การบำเพ็ญบารมี คือ คุณธรรมหรือคุณสมบัติ อันเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง คือ ความสำเร็จต่าง ๆ ตามที่บุคคลผู้นั้นมุ่งหมาย บุคคลต้องการบรรลุผลอันใดต้องบำเพ็ญบารมีอันเป็นเหตุให้บรรลุผลอันนั้น เพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้นจากปวงกิเลสและปวงทุกข์ ฝ่ายมหายานเรียกบารมีว่า ปารมิตา มี 6 ประการ ประกอบด้วย ทานปารมิตา (การให้) ศีลปารมิตา (การรักษากาย วาจา ใจ) กษานติปารมิตา (ความอดทน) วิริยปารมิตา (ความพากเพียร) ธ्यानปารมิตา (ความตั้งมั่นของจิต) และ ปรัชญาปารมิตา (ความรู้อันลึกซึ้งก่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง)ตามวิधिปัญญาแห่งความจริงแท้หรือพัฒนาเป็นวิถีสานแห่งปรากฏการณ์ และเป็นเครื่องส่งเสริมให้เกิดความก้าวหน้าบนเส้นทางแห่งสัจจะยิ่งขึ้นไป (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2545)

การเผชิญมาร การเผชิญมารหรือการปะทะต่อสู้กันระหว่างพระโพธิสัตว์กับพญามาร เป็นบทบาทที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นการแสดงให้เห็นมิตถานภาพของพระโพธิสัตว์อย่างยิ่งในการต่อสู้กับกองทัพมารจำนวนมหาศาลพร้อมศาสตราวุธมารุมทำร้ายพระโพธิสัตว์เพียงพระองค์เดียว นับเป็นบทบาทที่แสดงให้เห็นความตั้งมั่นเด็ดเดี่ยวว่าศรัทธาในการต่อสู้ครั้งนี้พญามารเป็นบุคลาธิษฐานที่สมมุติให้เห็นเป็นรูปธรรม มารคือกิเลสเพราะเป็นตัวก่อกำจัดและขัดขวางความดี ทำให้พระโพธิสัตว์ประสบอุปสรรคขัดขวางมิให้บรรลุพระโพธิญาณ

การอภัยทาน การอภัยทานเป็นการเสริมบทบาทพระโพธิสัตว์ การกล่าวอภัยทานดังกล่าวมีนัยยะเป็นการประกาศให้โลกได้รับรู้เรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เป็นการหวังผลที่ยิ่งใหญ่ การอภัยทานเป็นบุคลาธิษฐานเพื่อยืนยันการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์มีส่วนช่วยเสริมบทบาทพระโพธิสัตว์ให้โดดเด่นเหนือกว่าพญามาร

ความกล้าหาญ ความกล้าหาญของพระโพธิสัตว์ที่ไม่ทรงหวั่นไหวต่อพญามารและเสนามารที่มารังควานการตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์นับเป็นบทบาทของมหาบุรุษที่ไม่เกรงกลัวต่อภัยอันตรายมีความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว เป็นบทบาทแห่งมหาบุรุษที่ยังคงความเป็นมนุษย์ซึ่ง “มีความแกล้วกล้าและไม่สะดุ้งต่อภัยอันตราย” และ “ไม่ครั่นคร้ามเหมือนราชาสีห์ ไม่สะดุ้งตกพระหทัย” บทบาทความกล้าหาญของพระโพธิสัตว์ที่เผชิญมารช่วยสนับสนุนคุณสมบัติพระโพธิสัตว์ กล่าวคือ มีฉันทะความพอใจอันใหญ่หลวง มีอุตสาหะและความพยายามที่จะบรรลุถึงพระโพธิญาณ คือ ความรักความปรารถนาที่จะบรรลุสัมพัญญุตญาณอย่างแรงกล้า แม้ว่าจะมีอุปสรรคที่ยากต่อการฝ่าฟันก็ไม่ยอมแพ้ให้มีความโดดเด่นขึ้น ความตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ความมั่นคงแห่งจิตใจ ปัญญา มีความรอบรู้อันสามารถหาไปสู่ทางแห่งการมองเห็นสัจธรรมได้ เพื่อจะยังประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านให้สำเร็จ(เสถียร โพธิ์นันทะ, 2555)

นอกจากพระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าแล้ว ในการที่จะบรรลุซึ่งสัมพัญญุตญาณนั้น คงไม่พ้นที่จะต้องเผชิญกับพญามารเป็นสิ่งที่บรรดาพระโพธิสัตว์ทั้งหลายจะต้องเผชิญ และจะต้องผ่านพ้นไปให้ได้ นับได้ว่าเป็นด่านสุดท้ายของการบรรลุสัมพัญญุตญาณ

วิเคราะห์การผจญมารเชิงธรรมาธิษฐานของพระโพธิสัตว์ตามแนวคัมภีร์

มหาวิสต์อุวทาน

การผจญมารนั้นเป็นการต่อสู้กับกิเลสที่อยู่ภายในจิตใจของเราทุกคน อันเกิดจากความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ไม่มีที่สิ้นสุด ต้องการมีแต่ความสุขไม่อย่างมีความสุขทุกข์จึงแสวงหาวิถีทางต่าง ๆ เพื่อที่จะไม่ให้ตกไปอยู่กับความทุกข์ ด้วยการสนองความต้องการของตนเอง สนองกิเลสหรือมารที่อยู่ใฝ่ใจของตนเช่นกัน แล้วจะทำอย่างไรจึงจะต่อสู้เอาชนะมารนั้นได้ ก็ต้องรู้วามารที่แท้จริงนั้นเป็นเช่นใด ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ววามารในเชิงธรรมาธิษฐานนั้น ได้แก่

- 1) กิเลสมาร เป็นตัวกำจัดหรือขัดขวางความดี, ฆนธมาร เบญจขันธ์ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นมาร
- 2) อภิสังขารมาร อภิสังขารเป็นตัวปรุงแต่งกรรม นำให้เกิดชาติ ชรา มรณะ เป็นมารคอยขัดขวางไม่ให้หลุดไปจากสังสารทุกข์
- 3) ทวปุตตมาร เทพบุตรเหมือนมาร เพราะเป็นนิमितคอยชักนำให้อยู่กับกามสุข สนุกสนานบันเทิง เกินความพอดี
- 4) มัจจุมาร มารคือความตาย เพราะเป็นตัวตัดโอกาสที่จะทำความดี การใช้ปารมีตา 6 อันเป็นการบำเพ็ญเพียรบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ได้กระทำสะสมมาอย่างยิ่งยวดแล้วนั้น สามารถที่จะเอาชนะมารทั้งหมดได้

เมื่อวิเคราะห์การผจญมารเชิงธรรมาธิษฐานของพระโพธิสัตว์ตามแนวคัมภีร์มหาวิสต์อุวทาน ที่ปรากฏนั้นพระโพธิสัตว์เป็นผู้ไม่สะดุ้งกลัวต่อพญามาร ที่มาขัดขวางการบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม และทรงนึกถึงอริยมานะอันประกอบด้วยอาการ 32 อย่าง ดังนี้

1. ทรงนึกถึงอริยามานะด้วยเหตุ 15 ประการ คือ เพราะความยินดีในกามสุขเป็นเหตุก็หาไม่, เพราะผู้ที่ไม่ยินดีในสังขารทั้งปวงจักบรรลुकความก้าวล่วงเหนือสังขารทั้งปวง, เพราะทรงถึงพร้อมด้วยความรู้แจ้งเกี่ยวกับการเกิดในชาติก่อน, เพราะทรงถึงพร้อมด้วยการเกิดที่ล้ำเลิศ, เพราะทรงถึงพร้อมด้วยการตั้งปณิธานไว้ก่อน, เพราะทรงถึงพร้อมด้วยความมั่นใจ, เพราะทรงถึงพร้อมด้วยอุปการะ เพราะทรงถึงพร้อมด้วยการอุปถัมภ์, เพราะทรงถึงพร้อมด้วยสัมภาระ, เพราะเป็นผู้มีการสมาทานหนักแน่น, เพราะจักไม่ทำลายการสมาทานที่เคยทำมาก่อนด้วยกุศลกรรม, เพราะเป็นผู้มีใจหนักแน่นมั่นคง, เพราะเปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่และมีใจกว้างหาประมาณมิได้, เพราะมีความเพียรล้ำเลิศ และเพราะเมื่อบรรลุดังภูมินั้นแล้วจักทำประโยชน์แก่คนหมู่มาก

2. ทรงนึกถึงอริยามานะเมื่อปรารภนาประโยชน์ 11 ประการ ได้แก่ ประโยชน์อันยิ่งใหญ่, อันบริบูรณ์, อันประณีต, อันบริสุทธิ์, อันไม่เปลี่ยนแปลง, อันไม่เคยมีมาก่อน, อันเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์, อันเป็นโลกุตตระ, อันไม่ทั่วไปแก่คนทั้งปวง, อันหาโทษไม่ได้ และอันจะมีในอนาคต

3. คำริเพื่อการได้มาซึ่งประโยชน์นั้น 6 ประการ ดังนี้ ความสุขย่อมไม่มี ถ้าเราไม่เสียสละ, ความสุขในโลกุตตรโลกย่อมไม่มี ถ้าเราไม่เสียสละ, ความทุกข์ในโลกจะไม่มี ถ้าเราไม่ยึดมั่นถือมั่น, ความเพลิดเพลนยินดีในโลกย่อมไม่มี ถ้าเราไม่เสียสละ, สิ่งที่สวยงามในโลกย่อมไม่มี ถ้าเราไม่เสียสละ และความยิ่งใหญ่ในโลกย่อมไม่มี ถ้าเราไม่เสียสละ

ดังนั้น มารที่แท้จริงในมหาวัสตุดวาทานนั้นโดยภาพรวมก็คือ กาม เพราะกามทั้งหลายเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจและปราศจากความสุข ผู้รู้ย่อมไม่เห็นประโยชน์ในเรื่องนี้ เพราะเป็นทางไปสู่นรก โลกของเดรัจฉาน ยมโลก และโลกของเปรต ผู้ที่สนใจในอธรรมและยินดีในเมถุนธรรมจะเป็นผู้ที่มีตนม ไม่มีความเห็นธรรม ห่างจากกุศลธรรม ปุถุชนกำหนดยินดีเพราะว่าใจยังไม่รู้แจ้ง แต่พระโพธิสัตว์นั้นไม่มีกามตัณหาเลยแม้แต่น้อย ดังที่กล่าวในคัมภีร์มหาวัสตุดวาทานว่า “บัณฑิตทั้งหลายย่อมรังเกียจกาม คนผู้ насоสารมัวแต่เสพกาม และไม่มีความรู้แจ้งย่อมก่อให้เกิดตัณหาอันเป็นดุจตาข่ายฉนั้น ผู้มีปัญญาจึงไม่ยินดีในสิ่งเหล่านี้ บุคคลผู้ถูกความงามชักนำจนกลายเป็นคนลุ่มหลง และทำให้กามตัณหาเกิดขึ้นด้วยความโง่เขลา เขาย่อมเสวยมูลเหตุแห่งโรคที่ทำให้เกิดความทุกข์ด้วยตนเอง” (สำเนียง เลื่อมใส, 2557)

การผจญมารเชิงธรรมาธิษฐานของพระโพธิสัตว์นั้นจะต้องหนักแน่นด้วยฉันทะ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา เพื่อที่จะใช้ต่อกรกับมารก็คือกิเลสตัณหาอันประกอบด้วย กาม (ความรัก) อารติ (ความไม่พอใจ) กษุติปิปาสา (ความทิวและความกระหาย) ตฤชณา (ความอยาก) สตยานมิทตะ (ความเกียจคร้านและความเฉื่อยชา) ภีร (ความกลัว) วิจิกิตสา (ความสงสัย) มานะ (ความถือตัว)

มารในมหาวัสตุดวาทานนั้นเปรียบเหมือนกับนิรณ (สิ่งห้ามกันจิตไว้ไม่ให้บรรลुकความดี) ที่เข้ามาขัดขวางทุกวิถีทางเพื่อไม่ให้พระโพธิสัตว์บรรลुकเป้าหมายนั่นก็คือ การบรรลुकพระสัมมาสัมโพธิญาณ พระโพธิสัตว์นั้นสามารถเอาชนะมาร โดยใช้อาวุธ ดังนี้ ไซ่ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน เป็นอาวุธในการทำลายกิเลส ไซ่ปัญญาในการตัดบ่วงมารคือตัณหาอันเป็นตาข่ายที่ไม่มีใครเอาชนะและเป็นเครื่อง

นำไปสู่การเวียนว่ายตายเกิด และสามารถดับไฟคือราคะอันเป็นกองกิเลสที่ยังเหลืออยู่อย่างสิ้นเชิง นอกจากนี้แล้วนั้นจะต้องประกอบด้วยความเมตตา ความกรุณา ประพฤติโพธิจรรยาเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ และมีแนวทางที่ดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกันผ่านกระบวนการต่าง ๆ (เพ็ญรุ่งจรัส ตฤณชาติ วณิชย์, พระปลัดสมชาย ปโยโค และ พระณัด วุฒโน, 2563) ตั้งใจที่จะคอยช่วยให้สรรพสัตว์หลุดพ้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปณิธาน เป็นอาวูฐที่ใช้ต่อสู้กับมารหรือกิเลสนั่นเอง

สรุป

เนื้อหาที่อยู่ในคัมภีร์มหาวัสตอวทานนี้มีเนื้อหาคล้ายกับนิทานกถาของเถรวาท ซึ่งได้กล่าวถึง พระจริยาวัตร การบำเพ็ญบารมีมากมายของพระโพธิสัตว์ในชาติต่าง ๆ ก่อนที่จะมาตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้า มีทั้งหมด 3 เล่ม แต่ผู้เขียนได้นำมาเฉพาะเล่มที่ 2 ที่กล่าวถึงตอนพระโพธิสัตว์ทรงชนะ มารและได้ตรัสรู้

1) กิเลสมารจะคอยปิดบังและทำลายความตั้งใจ คอยชักจูงจิตใจ ให้ทำความชั่วได้ง่าย ต้องมี ทาน (ทานปารมิตา) เสียสละประโยชน์ส่วนตน รู้จักให้ไม่ยึดติดในสิ่งของทรัพย์สินเงินทอง ลาภยศ สรรเสริญ, ต้องมีศีล (ศีลปารมิตา) คอยรักษากาย วาจา ใจ, มีความอดทน (กษานติปารมิตา) ต่อความ ออยากได้ ออยากมี ออยากเป็น, มีความตั้งมั่นตั้งใจแน่วแน่ (ชยานปารมิตา) ไม่สั่นคลอนต่อการทำลาย กิเลสให้หมดสิ้น, มีความเพียร (วิริยปารมิตา) ปฏิบัติเพื่อตัดกิเลส และต้องมีปัญญา (ปรัชญาปารมิตา) ในการคิดพิจารณา สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอาวูฐหรือหลักธรรมในการต่อสู้กับมารชนิดนี้

2) ชั้นธมมารคอยลวง คอยเบียดเบียนให้ตกอยู่ในความประมาท เมื่อตกอยู่ในความประมาทย่อม ไม่หาโอกาสทำความดี ต้องมีความตั้งมั่นแห่งจิต (ชยานปารมิตา) ก็คือมีสติสัมปชัญญะ รู้สึกตัวอยู่ ตลอดเวลาว่ากำลังทำอะไร

3) อภิสังขารมารคอยปรุงแต่งจิตให้หลงเดินผิดทาง นำไปสู่ความหายนะ ทำให้หลงติดอยู่ในภว ชาติจนไม่อาจก้าวผ่านไปได้ ต้องมีปัญญา (ปรัชญาปารมิตา) คิดวิเคราะห์เพื่อไม่ให้หลงไปในทางที่ผิด

4) เทวบุตรมารคอยทำทุกวิถีทางเพื่อไม่ให้ทำความดีได้โดยสะดวก ไม่ยินดีเมื่อบรรลุลุทธิธรรม ต้อง มีความอดทน (กษานติปารมิตา) กับผู้ที่คอยยั่ว ยุยง คอยทำลาย ใส่ร้ายในขณะที่เรากำลังกระทำความดี

5) มัจจุมารทำให้เห็นความตายเป็นเหมือนตัวทำลายโอกาสแห่งความสำเร็จของชีวิต ต้องมี ความอดทน (กษานติปารมิตา) ในการทำความดี, มีปัญญา (ปรัชญาปารมิตา) คิดเห็นมองเห็นตาม ความเป็นจริงว่าชีวิตนี้นั้นหลีกเลี่ยงหนีความตายไม่ได้ ฉะนั้นจงเร่งทำความดี

มารก็คือกิเลส ความหลงมัวเมาในกามทั้งหลาย ในทรัพย์สินเงินทอง ในอำนาจ ในความ สวยงาม ต้องการมีแต่ความสุข สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้นั้นล้วนแล้วแต่เป็นมารทั้งสิ้น ซึ่งผู้ที่มีปัญญานั้นจะ รู้จักคิด วิเคราะห์ว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้นั้นเกิดประโยชน์ที่แท้จริงต่อชีวิตหรือไม่ บัณฑิตทั้งหลายล้วน แล้วแต่ต้องการที่จะขจัดมารหรือกิเลสให้หมดสิ้นไป

เอกสารอ้างอิง

- ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์. (2545) *ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบต และญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 19). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ. (2548). *พระพุทธศาสนamahayanในอินเดีย พัฒนาการ และ สวรรค์ธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เพ็ญรุ่งจรัส ตฤณชาติวณิชย์, พระปลัดสมชาย ปโยโค และ พระณัด วฑฺฒโน. (2563). ความเชื่อ ในการสร้างพระพุทธรูปขยคีรีศรีสุวรรณภูมิ อำเภอบึงทอง จังหวัดสุพรรณบุรี. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 5(2), 85–96.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (2526). *เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย 4: วรรณคดีไทยหน่วยที่ 1-7*. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สมบัติ สมศรีพลอย. (2561). ลักษณะพระโพธิสัตว์จากคัมภีร์พุทธประวัติ ตอน “พจณุมาร” ตาม แนวคิดแบบเถรวาทและมหายาน. *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา*, 12(1), 73–88.
- สำเนียง เลื่อมใส. (2557). *มหาวิสตฺถุวาทาน เล่ม 2 แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ สันสกฤตศึกษาในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2546). *พุทธศาสนamahayan*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. (2555). *ปรัชญามหายาน*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. (2539). *พระพุทธศาสนamahayan*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- Bapat, P. V. (1956). *2500 Years of Buddhism*. New Delhi: Ministry of Information and Broadcasting. Government of India.
- Jones, J. J. (1983). *The Mahavastu, Vol. 3*. Oxford: The Pali Text Society.
- Nariman, J. K. (1992). *Literary History of Sanskrit Buddhism*. Delhi: Motilal Banarsidass.